

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

"เครื่องแต่งตัวโขนละครของไทยนับว่าเป็น "ศิลปะสร้างสรรค์" (creative art) ประเภทหนึ่ง ถ้าจะถือกันว่าศิลปะแห่งการเต้นโขนและรำละครเป็น "ศิลปะแบบฉบับ" (classic) แล้ว เครื่องแต่งตัวโขนละครก็เป็นศิลปะแบบฉบับเหมือนกัน เพราะได้ประดิษฐ์คิดทำให้ประณีตขึ้นโดยลำดับ จนถึงขั้นวิจิตรศิลป์"

เครื่องแต่งตัวที่ถือกันว่าเป็น "ศิลปะแบบฉบับ" ทั้งของโขนและละครนั้น หมายถึง เครื่องแต่งตัวประเภท "ยืนเครื่อง" อันได้แก่เครื่องแต่งตัว "ชกพระ" และ "ชกนาง" ทั้งนี้เพราะเครื่องแต่งตัวพระและนางมี "รูปแบบ" ที่ใช้เป็น "แบบฉบับ" มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้ยึดถือเรื่อยมาจนปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็น "ต้นแบบ" ในการดัดแปลงไปสู่เครื่องแต่งตัวยืนเครื่องชกอื่นๆ เช่น ชกยักษ์ และชกสัตว์ต่างๆมากมายหลายแบบ

โดยทั่วไปนั้น ลักษณะเครื่องแต่งตัวที่เป็น "แบบฉบับ" ของชกพระและนาง จะมีชิ้นส่วนต่างๆที่เป็นองค์ประกอบหลักอันได้แก่ ตัวพระต้องมีสนับเพลา มีฝ้ายนุ่งจีบโจ้วหางหงส์ มีห้อยข้าง ห้อยหน้า มีเสื้อ และมีเครื่องประดับศีรษะยอดแหลม ส่วนตัวนางก็ต้องมีฝ้ายนุ่งจีบนาง มีสไบ และก็มีเครื่องประดับศีรษะยอดแหลมด้วยเช่นกัน

แต่จากการศึกษาพบว่า ในบรรดาชิ้นส่วนต่างๆที่เป็นองค์ประกอบหลักนั้น ยังมี "รูปแบบ" ต่างๆ ที่เกิดจากการดัดแปลงออกไปจากแบบเดิม และจากแบบที่ประดิษฐ์ขึ้นต่างหากด้วย เช่น เครื่องประดับศีรษะทั้งของตัวพระและตัวนาง ที่นอกจากจะมีแบบยอดแหลม และยอดแบบอื่นๆ แล้ว ยังมีแบบที่ไม่มียอดอย่างบันจู่เหรีจ และกระบังหน้า รวมอยู่ในพวกเครื่องประดับศีรษะด้วย

* ชนิด อยู่โพธิ์, "เครื่องแต่งตัวโขนละคร", วารสารศิลปากร, ปีที่ 4 เล่มที่ 5, กุมภาพันธ์ 2494, หน้า 54.

ส่วนในประเภทเครื่องแต่งกายนั้น ตัวพระก็มี "การนุ่งผ้า" แบบต่างๆ มีห้อยข้าง ห้อยหน้าทั้งแบบขึ้นตรงและขึ้นปลายหยัก ตัวนางก็มี "การหมั้นผ้า" ห้อยหลายแบบ ทั้งสไบชายเดี่ยว สไบสองชาย และสไบผืนใหญ่ ซึ่ง "รูปแบบ" ต่างๆเหล่านั้นต่างก็เป็น "แบบฉบับ" ของเครื่อง แต่งตัวชดพระและนางด้วยกันทั้งหมด

ในตำนานว่าด้วยเครื่องแต่งตัวละครกล่าวไว้ว่า "เครื่องแต่งตัวโชนละคร เป็นของ ภายแบบมาแต่เครื่องยศศักดิ์ท้าวพระยาแต่ศึกคำมรพ" ^๒

แต่จากการศึกษาเปรียบเทียบด้านเอกสารระหว่าง "บทความ" ที่เกี่ยวกับ "เครื่อง คน" และ "บทละคร" ที่กล่าวถึง "เครื่องแต่งตัวละคร" พบว่า มีทั้งเนื้อหาที่สอดคล้องกัน และขัดแย้งกันอยู่ โดยเฉพาะในเรื่อง "ชื่อ" ของชิ้นส่วนบางอย่าง ที่มีสับสนกันในการเรียกและการเข้าใจ ความหมาย เช่น "ชายไหว ชายแครง" ของเครื่องคน ชื่อไหนที่ตรงกับ "ห้อยข้าง" และ "ห้อยหน้า" ของเครื่องแต่งตัวละคร หรือ "ฉลองพระองค์ทรงประพาส" กับ "ฉลองพระองค์พระกรน้อย" ของ เครื่องคน ชื่อไหนที่ตรงกับ "เสื้อแขนสั้น" และ "เสื้อแขนยาว" ของเครื่องแต่งตัวละคร เป็นต้น

นอกจากเครื่องละครจะมีที่มาจากการดัดแปลงชิ้นส่วนต่างๆจาก "เครื่องคน" ของ กษัตริย์แล้ว ในการศึกษาเปรียบเทียบยังพบด้วยว่า ชิ้นส่วนบางสิ่งของเครื่องแต่งตัวละคร (บางสมัย) ได้ดัดแปลงมาจากเครื่องแต่งตัวในภาพเขียนด้วย เช่น "ห้อยข้างแบบหางไหล" และ "ชายผ้าของ ผ้านุ่ง" ของตัวนาง แต่ก็มีบางอย่างเป็นของที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้แต่งตัวเล่นละครโดยตรง ไม่มีใน เครื่องคน และในภาพเขียนสมัยอยุธยามาก่อน เช่น รัศมีเกล้ายอด บันจุเหรีจ และพวงอุบะ เป็นต้น

ส่วนในการเปรียบเทียบระหว่าง ลักษณะเครื่องแต่งตัวละครที่เป็นศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์ และลักษณะเครื่องแต่งตัวละครที่อยู่ในภาพถ่ายละครในอดีต (ก่อน 30 ปีที่ผ่านมา) กับ ลักษณะเครื่อง แต่งตัวละครในปัจจุบันแล้ว เห็นได้ว่า เครื่องแต่งตัวชดพระและนางในอดีตกับปัจจุบัน มีลักษณะที่แตก ต่างกันมาก ทั้งในด้าน "การสร้าง" และ "การแต่ง"

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ว่าด้วยเครื่องแต่ง ตัวละคร", ตำนานละครโอเหนา, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 26.

จากการศึกษาพบว่า ในด้าน "การสร้าง" นั้น เครื่องแต่งตัวละครในอดีตจะถูกสร้างขึ้นด้วยความประณีต มีสัดส่วน รูปทรง และรายละเอียด ที่เป็นไปตามหลักวิชาการช่างศิลป์ของไทย แต่เครื่องแต่งตัวละครในปัจจุบันจะถูกสร้างขึ้นเพียงเพื่อให้ครบองค์ประกอบเท่านั้น นอกจากจะไม่ค่อยเป็นไปตามสัดส่วนที่โบราณจารย์วางหลักเกณฑ์ไว้สักเท่าใดแล้ว ยังพบว่ามีการ "สร้างสรรค์" ในการออกแบบและวางลวดลาย น้อยเกินกว่าที่จะเรียกได้ว่าเป็น "ศิลปะสร้างสรรค์" ดังที่ ท่านอาจารย์ ชนิต อยู่โพธิ์ ไท่กล่าวไว้ว่า

"การประดิษฐ์สร้างเครื่องแต่งตัวละคร ได้มีสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ช่างผู้มีฝีมือได้ประดิษฐ์ให้ประณีตงดงามยิ่งขึ้น จนกลายเป็นแบบแผนของศิลปะประเภทนี้สืบต่อกันมาครั้นเมื่อล่วงสมัย ความสำคัญและความหมายของเครื่องแต่งตัวบางอย่างก็หมดไป นอกจากจะถือว่าทำขึ้นตามธรรมเนียม เป็นศิลปะที่กำหนดคตินิยมกันมา" ^๗

ในการศึกษาค้นการสร้างยังพบว่า "วัสดุ" และ "วิธีปัก" ต่างก็เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียด อีกทั้ง "ขนาด" และ "ความหนา" ของชิ้นส่วนเครื่องแต่งตัวที่เป็นผ้าปัก ยังมีผลกระทบต่อด้าน "ความงามในการแต่ง" ด้วย

สำหรับการศึกษาในด้าน "การแต่ง" นั้นพบว่า "วิธีการแต่ง" ในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แม้ไม่มากนักแต่ก็เห็นได้ชัดใน "รูปทรง" ที่ต่างไปเมื่อเทียบกับวิธีการแต่งในอดีต นอกจากนี้ยังพบว่า "ความงามในการแต่ง" ยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างชิ้นส่วนของเครื่องแต่งตัว กับขนาดตัวของผู้แต่งด้วย

จากการศึกษาวิเคราะห์ทั้งด้าน "การสร้าง" และ "การแต่ง" นั้น ยังอาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่มีส่วนทำให้เครื่องแต่งกายชคพระและนางเปลี่ยนแปลงไป หรือคงไว้ซึ่ง "รูปทรง" และ "คุณค่าทางศิลปะ" ได้นั้น น่าจะอยู่ที่ "ความรู้ความเข้าใจในศิลปะไทย" ของกลุ่มช่างผู้สร้างและผู้ทำหน้าที่แต่ง เป็นสำคัญ

^๗ ชนิต อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 54.

นอกจากนี้ยังพบว่า สภาพเศรษฐกิจของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการละคร ทั้งภาคเอกชน และหน่วยราชการ ในสมัยต่างๆ ก็มีส่วนส่งเสริมหรืออุดหนุน "คุณค่าทางศิลปะ" ในการสร้างเครื่องแต่งตัวละครได้ ดังจะเห็นได้จากความแตกต่างระหว่าง "ความงาม" ของชิ้นส่วนเครื่องแต่งตัวละครในอดีต ที่มีเจ้านายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นผู้บดบังในการสร้าง กับ ชิ้นส่วนเครื่องแต่งตัวละครที่จัดสร้างตามงบประมาณของการประมุล ของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับการละคร

ด้วยเหตุที่ "การสร้าง" และ "การแต่ง" เครื่องแต่งตัวชคพระและนาง กำลังถูกทะเลาะในหลักเกณฑ์สำคัญต่างๆ อันเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้าน "รูปทรง" และ "รายละเอียด" จนกล่าวได้ว่าเครื่องแต่งตัวชคพระและนางของละครว่าในปัจจุบัน คอยคุณค่าทางศิลปะนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจ ที่จะทำการศึกษา ค้นคว้า และวิจัยหาหลักเกณฑ์ ในการสร้างและการแต่งเครื่องแต่งตัวชคพระและนาง เพื่อรวบรวมและบันทึกไว้เป็นข้อมูลอันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ด้านศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติสืบไป

สมมติฐานของการวิจัย

ผู้สร้างเครื่องแต่งตัวละครว่า ส่วนใหญ่ในปัจจุบัน หย่อนความเข้าใจในสัดส่วนและรูปทรงเดิม ตลอดจนมีความรู้ในด้านศิลปะไทยน้อยเกินควร จึงมีผลทำให้เครื่องแต่งตัวชคพระและนาง เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมทั้ง สัดส่วน รูปทรง และรายละเอียด จนกล่าวได้ว่าเครื่องแต่งตัวละครว่าในปัจจุบัน คอยคุณค่าทางศิลปะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาวิวัฒนาการของเครื่องแต่งตัวชคพระและนางของละครว่า
2. เปรียบเทียบการสร้างและการแต่งชคพระและนางในอดีตกับปัจจุบัน
3. หาเกณฑ์ความงามในการสร้างและการแต่ง เครื่องแต่งตัวชคพระและนาง
4. วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในการสร้างและการแต่งชคพระและนาง

ขอบเขตของการวิจัย

1. ทำการศึกษาเฉพาะเรื่องเครื่องแต่งตัวชุดพระและนางของละครว่า
สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-พ.ศ.2539)
2. ทำการศึกษาเรื่องเครื่องประดับศีรษะของ
ฝ่ายพระ เฉพาะ มงกุฎ ชฎา บันจุเหรีจ
ฝ่ายนาง เฉพาะ มงกุฎษัตริย์ รัตเกล้ายอด รัตเกล้าเปลว กระบังหน้า
3. ทำการศึกษาเรื่องผ้าของ
ฝ่ายพระ เฉพาะ การนุ่งผ้าจีบโจ้วหางหงส์
ฝ่ายนาง เฉพาะ การนุ่งผ้าจีบน่านางไว้ชายพกเดียว

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะไม่กล่าวถึง "วิธีการสร้าง" ขึ้นส่วนต่างๆของเครื่อง
แต่งตัวชุดพระและนางอย่างละเอียด แต่จะกล่าวพอสังเขปในด้าน "รูปแบบ"
และ "รูปทรง" ของชิ้นส่วนที่สำคัญบางชิ้นเท่านั้น
2. สมัยของภาพที่ใช้ประกอบการอธิบาย เป็นไปโดยประมาณจากการเทียบเคียง
ลักษณะต่างๆภายในภาพแต่ละภาพ เช่น การเริ่มมีภาพถ่าย วัสดุที่ใช้ทำเครื่อง
ละคร ตลอดจนความนิยมในการแต่งชุดละครในสมัยต่างๆ
3. ภาพที่ใช้ประกอบการเปรียบเทียบการแต่งตัวของตัวพระ บางภาพอาจเป็นภาพ
การแต่งตัวชดยักัน ที่แต่งไม่ได้สวมหัวโขน ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้แทนชุดพระเพราะ
ชดยักันเป็นชุดเครื่องแต่งตัวฝ่ายพระ ที่แตกต่างกับชุดพระเพียงวิธีการนุ่งผ้าและ
การสวมเครื่องประดับศีรษะเท่านั้น

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องแต่งตัว	หมายถึง	เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับกาย และเครื่องประดับศีรษะ
2. เครื่องนุ่งห่ม	หมายถึง	(เฉพาะ) เสื้อผ้าที่ใช้นุ่ง ใช้ใส่ และใช้ห่ม
3. ทั่วยืนเครื่อง (อดีต)	หมายถึง	คำเรียกยศแสดงละครที่แสดงเป็นตัวละคร
4. ยืนเครื่อง (อดีต)	หมายถึง	คำเรียกเครื่องแต่งตัวของตัวละคร
5. ยืนเครื่องพระ (ปัจจุบัน)	หมายถึง	การแต่งตัวด้วยชุดพระ
6. ยืนเครื่องนาง (ปัจจุบัน)	หมายถึง	การแต่งตัวด้วยชุดนาง
7. เครื่องแต่งตัวยืนเครื่อง (เครื่องพระ, ชุดพระ)	หมายถึง	เครื่องแต่งตัวครบชุดของตัวละคร คือ มีสนับเพลา มียานั่งจับใจไว้หางหงส์ มีเสื้อ มีเครื่องประดับกาย และมีเครื่องประดับศีรษะที่มี ยอดแหลม (หรือยอดแบบต่างๆ)
8. เครื่องแต่งตัวนาง (เครื่องนาง, ชุดนาง)	หมายถึง	เครื่องแต่งตัวครบชุดของตัวนาง คือ มียานั่งจับหน้านางไว้ชายพก มีผ้าสไบ มีเครื่องประดับกาย และมีเครื่องประดับศีรษะ(แบบต่างๆ)
9. เครื่องแต่งตัวประเภทยืนเครื่อง		
ฝ่ายพระ	หมายถึง	การแต่งชุดพระ ใส่เสื้อแขนสั้นหรือแขนยาวก็ได้ สวมเครื่องประดับศีรษะได้ทั้ง มงกุฏ ชฎา บันจุเหรีจ (รวมทั้ง"หัวโขน"ต่างๆ เช่น หัวเงาะ หัววงว ฯลฯ)
ฝ่ายนาง	หมายถึง	การแต่งชุดนาง หมสไบชายเดี่ยว หรือสองชาย หรือ ผ้าหมนางก็ได้ สวมเครื่องประดับศีรษะได้ทั้ง ชฎา มงกุฏกษัตริย์ รัศมีเกล้ายอด รัศมีเกล้าเปลว กระบังหน้า (รวมทั้ง"หัวโขน"บางแบบ เช่น หัวนางยักษ์ ฯลฯ)
10. ศิราภรณ์	หมายถึง	เครื่องประดับศีรษะ ทั้งของพระและนาง ทั้งหมด
11. ถนิมพิมพาภรณ์	หมายถึง	เครื่องประดับกาย ทั้งของพระและนาง ทั้งหมด
12. พัสตราภรณ์	หมายถึง	เครื่องนุ่งห่ม ที่เป็นผ้า ทั้งของพระและนาง ทั้งหมด

13. รูปแบบ	หมายถึง ลักษณะ แบบอย่าง
14. รูปทรง	หมายถึง รูปร่าง ทรวดทรง
15. คนแบบ	หมายถึง แบบที่ใช้ทำให้เหมือน หรือ แบบแรกก่อนดัดแปลง
16. แบบฉบับ	หมายถึง ตัวอย่างที่เป็นบรรทัดฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การวิจัยเอกสาร นำข้อมูลที่ได้จากบทความประเภท คำนาน คำว่า จดหมาย เหตุ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ตลอดจน บทละคร และภาพถ่าย งานศิลปกรรมต่างๆ มาเปรียบเทียบและวิจัย โดยมุ่งหาลำดับ ขั้นตอนของ "วิวัฒนาการ" ของเครื่องแต่งตัวละครและนาง
2. การวิจัยภาพถ่าย นำข้อมูลที่เป็นภาพถ่ายเครื่องแต่งตัวละครในอดีตและปัจจุบัน มาเปรียบเทียบและวิจัย ด้วยหลักวิชาด้านช่างศิลปะไทย โดย มุ่งหาความแตกต่างในด้าน "สัดส่วน" และ "รูปทรง" ตลอดจน รายละเอียดต่างๆ
3. การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้อง และจากการสังเกต ในขั้นตอนการสร้างและการแต่ง มาวิเคราะห์ด้วยหลักสหวิทยา-ศาสตร์ของไทย เพื่อหา "เกณฑ์ความงาม" ทั้งในการสร้างและ การแต่ง ตลอดจนวิเคราะห์ "ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง"
4. การนำเสนอ นำผลการวิจัยและวิเคราะห์มาเรียบเรียง ด้วยลักษณะการพรรณนา ความ และสรุป นำเสนอเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. จะได้อข้อมูลที่เป็นเอกสารวิชาการ อันมีประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องเครื่องแต่งตัวละคร
2. ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ การสร้างและการแต่งเครื่องแต่งตัวละคร ตามแนวทางที่ โบราณจารย์ได้วางสัดส่วนและรูปทรงไว้
3. เป็นแนวทางให้เกิดการสร้างและการแต่งเครื่องแต่งตัวละครว่า อย่างมีคุณค่าทางศิลปะ